

Szőnyiné Szerző Katalin:

„...a hol Orpheus dalai éneklik össze a köveket”

(Jókai Mór)

Jeles napok a Pesti Vigadó zenei múltjából

Tisztelt Vendégeink!

Nagy szeretettel köszöntöm Önöket abból az alkalomból, hogy a MMA Zenei Tagozata képviselőjében mai ünnepi ülésünkön a Vigadó zenei múltjáról szólhatok. Öröm, büszkeség és hála tölt el, hogy ebben a gyönyörűen felújított, de oly sokáig nélkülözött, a magyar történelem sorsfordulóit magán viselő épületben a Főváros képviselőivel együtt ünnepelhetünk.

Jókai Mór, amikor Nagy Miklós 1870-ben megjelent honismereti albumában a kiegyezés utáni Budapest látványos fejlődéséről írt, nem kis büszkeséggel a hangjában, így dicsekedett a magyar főváros szépségeivel. Más fővárosokkal ellentétben *„Budapestet nem pártfogolta sem császár, sem szabadság: ez a nemzeti életerő műve”*. A nemzeti életerőről pedig tudvalevő, hogy *„hatalmas szellem ugyan, de szegény úr”*. A Duna-parti palotásor, melynek egyik ékessége épp a városi Vigadó, *„mint a kiegyenesített korona, a városok fejedelmévé koronázza az ország metropolisát”*. De egyúttal Budapest az a város, *„a hol Orpheus dalai éneklik össze a köveket”*, azaz az egykori *„mocsár lepte Pesten”* a költők, zenészek siralmát *„a haza törvényhozó atyjai”* váltották tettekre. Művészet, tudomány és politika együttműködéséből pedig – ahogy az író a városképen végignéz – Lánchíd, Tudományos Akadémia, Bazilika, Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház és sok más fontos középület született.¹

A zene magyar Orpheuszát, bár Jókai nem nevezi meg, mégis mindenki tudja, Liszt Ferencnek hívják. Még gyermekként, 1823. május elsején lépett fel első alkalommal Pesten a Hét Választó Fejedelem nevű vendégfogadóban, majd ezt a koncertet másik kettő követte a *Vigadónk háta mögötti* Pesti Királyi Városi Színházban. Amint a plakátok hirdették, a Sopron Vármegyei *„ifjatska”*, aki felnőttként majd ezt a napot tekinti művészi pályája kezdetének, a feltehetően édesapja által fogalmazott hirdetéssel máris a korabeli Pest-Buda szívébe lopta magát: *„Magyar vagyok, és nem ismerek nagyobb boldogságot, mint hogy nevelésem és tanítatásom első gyümölcseit (...) hálám első áldozataként drága hazámnak bemutathassam”*- adta hírül.²

Liszt már világhíró virtuóz volt, amikor az 1838-as pesti árvíz hírei nemzeti hivatására döbbsentették. A pesti, 1839/40-es évek árvízi jótékony célú hangversenyeinek eseményeiből – jóllehet ezek jórészt közismertek a magyar nyilvánosság előtt – azt az eseménysort emelném ki, mely gyönyörűen rávilágít egy zseniális fiatalember és az őt szeretettel körülvevő magyar reformkori művészvilág, valamint *a főváros honatyáinak* meghatározó együttműködésére. 1833 óta már itt állt a Pollack Mihály tervei alapján által felépült klasszicista Redout, ma ünnepelt Vigadónk épület-elődje, amely Liszt árvízi koncertjeinek is öt alkalommal adott otthont. Miután Liszt Ferenc hatalmas sikerű

¹ Jókai Mór *„Budapest”*. - In: Magyarország képekben. Honismertető Album. Szerk. Nagy Miklós, Pest, 1870, 21-24. l.

² Idézi Sebestyén Ede: Liszt Ferenc hangversenyei Budapesten. Hat évtized krónikája. Budapest, 1944, 11. l.

koncert-bevételeiből az árvízi nyomorúságot enyhítő tekintélyes pénzszeget Pest Város képviselőinek átadta, és több egyéb jótékony cél megjelölése mellett még egy Nemzeti Konzervatórium létrehozását célzó alapítvány tervét is felvetette, a Főváros vezetői két emlékezetes ajándékkal lepték meg. Mindkettő jelképes értékű, de Liszt számára egész életére szóló elkötelezettség forrását jelentette. 1840. január 4-i koncertjén *Pest vármegye szolgabírája* drágakövekkel kirakott kardot övezett Liszt Ferenc dolmányára, majd négy nappal később *Pest Szabad Királyi Város tanácsa* díszpolgárrá választotta. Az oklevél szövege szentesíti, hogy illő méltánylásuk szerint a tanácsülés Liszt Ferencet „*mindazon jogokkal és előnyökkel felruházta, amelyek szabad Királyi Pest városának többi polgárait régi idők óta megilletik.*”³ E két gesztusban nem lehet eléggé dicsérni az egykori városatyák bölcsességét. Nyugtalan, vándorló élete során a magyar fővárosban Liszt Ferencet egészen kivételes tisztesség érte: a nemesség attribútumával, a díszkarddal, a nemesi rang királyi jóváhagyás nélküli, pesti *főnemeseink* által mégis elfogadott elismerését, a díszpolgári oklevéllel pedig a magyar főváros *polgári* közösségébe való befogadását ismerték el. A vidéki Magyarország szülöttje, rang nélküli világvándorból egyszerre saját hazájában is megbecsült, ranggal, kitüntetéssel övezett pest-budai honpolgár lett. Hála a Fővárosnak, és hála a koncertjeit befogadó intézményeknek, köztük az e helyen állt régi pesti Vigadónak: Liszt Ferenc 29 éves korára Magyarországon méltó otthonra talált.

A szabadságharc egyik borzalmas éjszakáján, 1849. május 13-áról 14-ére virradó éjjelén, Hentzi osztrák generális lövedékei helyrehozhatatlan károkat okoztak a régi Vigadó, vagy ahogy akkor még nevezték, a Redout épületében. A dühödt megtorlás ezúttal egy olyan épületet ért, mely fennállásának alig több mint másfél évtizede alatt nem csak koncerteknek és báloknak, hanem 1848. július 11-én annak a népképviselői országgyűlésnek is otthont adott, mely Kossuth Lajos gyújtó beszédére 200 000 fő katona s a fenntartásához szükséges pénzerő, 42 millió forint megajánlását is megszavazta. Épület-elődünkben ekkor hangzottak el Kossuth Lajos mára szállóigévé vált mondatai: „*én leborulok e nemzet nagysága előtt, s csak azt mondom; annyi energiát a kivitelenben, mint amennyi hazafiúságot tapasztaltam a megajánlásban, s Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni.*”⁴ Ez a jelenet mélyen beivódott a kortársak köztudatába.

Az eltiport forradalom és szabadságharc, majd az önkényuralom évei után az 1865-ben átadott Feszl Frigyes-féle Vigadó a kiegyezésre készülő ország épületcsodája, mely, mint egyik méltatója találóan megjegyezte, „*kikristályosodott csárdás*”, a magyar zenei mozgalmaknak, hangversenyeknek, az európaivá felnövő magyar zenei életnek is par excellence szimbóluma lett. II. világháborús lerombolásáig, méreteiben a kölni dóm méreteivel összehasonlítható nagytermében, vele összenyitható kistermében 80 éven át – az Erkelektől Richter Jánosig, Johannes Brahmtól Smetanáig, Mahlertől Debussyig, Richard Strausztól Prokofjevig, Dohnányitól Bartókiig és Kodályig, Pablo Casaltól Gigliig - mindenki megfordult, fellépett itt, aki Magyarország és Európa zenei életében számított valamit.

³ Az 1840. január 8-án kiállított okmány szövegét idézi: Sebestyén Ede, i.m. 27-28. l.

⁴ A kép: In: Ezernyolcszáz negyvennyolc. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. Szerk. Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor. Budapest, 1898, Franklin, 87. l.; A teljes Kossuth beszéd: Kossuth Lajos. Írások és beszédek 1848/49-ből. Közreadja Katona Tamás. Budapest, Neumann Kht., 2003, MEK OSZK.hu

Az első évtizedekben a saját további zenei közintézményeit, Zeneakadémiát, Operaházat világra hozó Budapest elsőként és fő helyen továbbra is az 1869-től egyre több időt Pesten töltő, közöttünk dolgozó Liszt Ferencet dédelgette. Büszkék lehetünk rá: *ma nincs a világon még egy olyan fennmaradt középület, ahol Liszt Ferenc olyan nagy számban és gyakorisággal lépett volna fel, vagy egyszerűen csupán jelenlétével megtisztelte volna egy-egy zenei, vagy társadalmi esemény súlyát, mint épp a mai konferenciánkon ünnepelt Pesti Vigadó.* Több mint harminc általa vezényelt vagy zongorán előadott hangverseny mellett további mintegy 120-130 olyan koncertről, rendezvényről van tudomásunk, ahol vendégként a közönség soraiban ült, tanítványait, kollégáit, a magyar fővárosba látogató külföldi vendégművészeket demonstratívan meghallgatta. Vele és általa lett Budapest a művelt világ egyik európai zenei központja.

Ebből a hatalmas műsorfolyamból, mely köré a jövőben egész Liszt-kultuszt szőhetünk, csak néhány jellegzetes epizódot villantunk föl.

A Nemzeti Zenede 1840-ben történt negyedszázados megnyitásának emlékére, Liszt meghívásával – miközben a háttérben és a szomszédos Angol Királynő szállodában javában zajlanak a *kiegyezés* politikai előkészületei – 1865. augusztus 15. és augusztus 29. között négy nagy ünnepi hangversenyt rendeznek Budapest művészeti körei. Mind a négy koncert helyszíne a Pesti Vigadó, miközben az ünnepi zászlódíszbe öltözött magyar főváros több száz vidéki dalárt, külföldi vendégművészt fogad, egyúttal hatalmas szervezőkészségről is tanúbizonyságot téve.

Augusztus 15-én ősbemutatóként elhangzik Liszt *Magyarországi Szent Erzsébet legendája* című oratóriuma, azon a napon, mely Szent István királyunk koronázásának ünnepe, egyúttal a katolikus néphagyományban a legnagyobb Mária-ünnep. Liszt Ferenc, abbé ruhában, 500 fős előadói gárda élén maga dirigálja az oratóriumot, melyet zeneszerzői önarcképként – Szent Erzsébet, a ferences rendbe lépett magyar királylány életével összehasonlítva – maga is Thüningiába szakadt ferences rendi magyarként, egyúttal Erzsébet császárnénak szóló tisztelgés-ként vezényel. Kérésére a kórus és a szerepszólamok szövegét magyar nyelvű változatban, id. Ábrányi Kornél fordításában adják elő. Augusztus 23-án az oratórium előadását a zsúfolásig megtelt Vigadóban újra megismétlik, mintegy a magyar nemzet és a császári család közötti kiegyezés zenei jelképeként.

Kortörténetileg legalább ugyanilyen érdekes azonban a második ünnepi hangverseny. A magyar rendezőbizottság, élén Erkel Ferencel és id. Ábrányi Kornéllal, augusztus 17-én 5. számként Liszt Ferenc *Dante szimfóniáját* tűzte műsorára, a szerző vezényletével. Miért éppen ezt a zeneileg nem túl könnyen értelmezhető, 1857-ben Drezdában már bemutatott és ott kedvezőtlenül fogadott baljós indítású darabot választották? Mert 1865-ben egész Olaszország Dante születésének 600. évfordulóját ünnepelte? Liszt népszerű szimfonikus költeményei közül akár a *Les Preludes*, akár a *Hungária*, akár az *Orpheusz* nagyobb közönségsikerre számíthatott volna. Meglepetésünkre: a nagy sikerre való tekintettel a közönség a *Dante szimfónia* teljes I. tételét, a *Pokol címűt* a magyar fővárosban azon nyomban megismételtette, és a szimfónia többi tételét már meg sem szólaltatták! Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a közönség tapsviharában Kossuth egykor itt elhangzó 1848-as beszédének („*Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni*”) 17 évvel későbbi fájó

emlékét, a 48-as gondolatokhoz való elementáris hűség nyomait véljük felfedezni.⁵ – A koncert után Liszt levélben számolt be Rómában élő élettársának, Sayn-Wittgenstein Carolyne hercegnének a Vigadóban szerzett tapasztalatokról: „A kétszer előadott Erzsébet s az újra követelt Dante (...) ezek a kérései annak az aratásnak, amelyet magának ajánlok. (...) Bár a Vigadó terme a Capitoliumba járó közönség dupláját is befogadja, - száz meg száz jegyet kellett megtagadni. Így 5000 forintot lehet majd szétosztani a különféle jótékony intézmények között”.⁶

A jeles események közül különös figyelmet érdemelhetnek azok a napok, amikor egy-egy Vigadóbéli zenei esemény a főváros történetével is összefonódik.

1873. november 17: a magyar főváros, Budapest megszületésének a napja. Ezen a napon mondták ki, itt a Vigadóban Pest, Buda, Óbuda hivatali apparátusának közigazgatási egyesítését.

Előtte azonban honatyáink – zseniális ötlettel – különleges fénykoszorúba vonták az ünnepet. Bizottságot hoztak létre, hogy Liszt Ferenc 50 éves művész jubileumát méltóképpen megünnepeljék. Az egyesítést megelőző héten, 1873. nov. 9-től nov. 15-ig zajló Liszt-fesztivál ugyan több fővárosi helyszín között oszlott meg, a rendezőknek mégis gondjuk volt rá, hogy az ünnepség-sorozat három központi rendezvénye, a Főváros Liszt-ünnepélye, majd a zeneszerző fő művének, a *Krisztus oratórium*nak a budapesti bemutatója és a Nemzeti Dalkör Liszt-estélye, a központi helyszíneken, a Vigadó termeiben kapjon helyet.

Megnyitása óta 1873-ig már bebizonyosodott, hogy a Pesti Vigadó minden szerepkörében, politikai, társadalmi, művészeti rendezvények házigazdájaként csodálatos befogadó intézménye lett a fővárosnak. Most is méltó keretet adott annak a már említett fővárosi diplomáciai fogadásnak, mely november 9-én délelőtt Ráth György főpolgármester és díszes kísérete jelenlétében, Királyi Pál emlékezetes beszéde után aranykoszorút, három, egyenként 200 Ft értékű Lisztről elnevezett ösztöndíjat adományozott Lisztnek, szegény sorsú zenei tehetségek támogatására. Az ünneplő sokaság soraiban külföldi delegációk, Bécs, Weimar, Berlin, Varsó küldöttei, s a magyar vidéki városok, első helyen Sopron képviselője üdvözölte Lisztet. Amint az egyik szónok találóan megjegyezte: „Egykor Liszt kereste fel a nemzeteket, most a nemzetek kerestek fel bennünket.”⁷

Délután 5 órától kezdődött a *Krisztus oratórium* hazai bemutatója, Richter János zseniális vezényletével. A legjobb fővárosi zenei erővel megszólaltatott csodálatos mű nem egyházi környezetben, hanem Budapest legnagyobb koncerttermében szólalt meg, a polgári nyilvánosság helyszínét egyúttal vallásos népünnepellyé is avatva. A nagyterem Henszlmann Imre egykorú Vigadó-leírását felidézve igazi „katedrálissá” vált, mely az épület funkcióját a romantikus művészetfelfogás értelmében a Művészet Templomává avatta.⁸ A *Krisztus oratórium* megszólaltatásakor a hallgatók egyként megérezhették, hogy „Liszt ugyanolyan reformátor és egyedülálló alkotó az oratórium és az

⁵ „Nem ismerünk a zeneirodalomban olyan művet, mely ennél az oly hallgatóra, ki a zeneköltő intenciójába magát beleképzelni képes, hatalmasabb és megrendítőbb hatást volna képes gyakorolni.” – Lásd a Zenészeti Lapok egykorú beszámolóját. Idézi Sebestyén Ede, i.m. 67. l.

⁶ Gábor István: A Vigadó története. Budapest, 1978, 43-44. l.

⁷ Idézi: Isov Kálmán: Liszt és Budapest. In: Liszt a miénk! Szerk. Hubay Jenő. Budapest, 1936, 93. l.

⁸ Lásd: Henszlmann Imre: A Pestvárosi Vigadó. (Redout-épület) - In: Magyarország képekben. Honismereti Album, II. rész. Szerk. Nagy Miklós, Budapest, 1868, 102. l. „A terem 60 lábnyi szélesség és 100 lábnyi hossz mellett 64 lábnyi, valóban mesés magassággal bír. (...) a munkások (...) „Kathedrale”-nak, székesegyháznak nevezték.”

*egyházi zene terén, [...] mint Wagner az operairodalomban.*⁹ A végeleáthatatlan üdvözlő beszédek közül alighanem Haynald érsek fogalmazta meg legtalálóbban az 50 éves Liszt-jubileum üzenetét, amikor poharat emelt magára Budapest városára, mint a magyar nemzet képviselőjére, mely önmagát tisztelte meg, amikor Liszt Ferencet megtisztelte.¹⁰

1882. február 4-én fényes újságíró bál helyszíne volt a Pesti Vigadó. A bál szenzációjaként világraszóló magyar technikatörténeti esemény született. A Nemzeti Színházban épp Erkel Ferenc Hunyadi Lászlóját adják, parádés szereposztással, melyet Puskás Tivadar egy Vigadóba történő helyszíni közvetítéssel kívánt az újságíró társadalomnak bemutatni. A zseniális ötlet már korábban megfogalmazódott, de a műszaki részletek teljesen kidolgozatlanok. Puskás Tivadar munkatársa, Szmazsenka Nándor (1847-1915), a budapesti távbeszélő hálózat műszaki igazgatója – Puskás Tivadar társszerzőjeként - saját otthoni stúdiójában, számos egyéni lelemény bevezetésével megvalósítja a közvetítést.¹¹ A Nemzeti Színházban mikrofonnal felvett hangot drótpárral juttatják el egy telefonközpontba, s a hangfelvételt onnan osztják szét a Vigadó bálján kihelyezett telefonfülkékbe. Az új találmány képes volt arra, hogy a világon elsőként egyenes adásban közvetítse Perotti (Hunyadi László), Maleczkyné (Gara Mária) és a többi szereplő nemzeti színházi operaprodukciónak. A „Dalműtelefon”-nak elnevezett újdonság 1893. február 15-én hamarosan műsorszerűen szólal majd meg, s ez lesz a *telefonhírmondó* 1945-ig működő „Beszélő Újság”-jának őse.

1881 Bartók, 1882 Kodály születésének éve... 1886-ban elhunyt Liszt Ferenc, 1893-ban Erkel Ferenc. A millenniumi ünnepekre készülő Magyarország már a Vigadó mellett is egy új, nagyobb és jobb akusztikájú koncertpalotáról álmodik.¹² Egyelőre azonban az 1907-ben elkészülő harmadik Zeneakadémia épület – homlokzatán az abbéruhás, Szent Erzsébet kottáját kezében tartó Liszt Ferenc szobrával - és az 1911-ben megnyílt Népopera átadásáig, még sokáig és azon túl is a Vigadó termeire koncentrálódik a budapesti hangversenyélet. A hangversenyzők ugyan panaszkodnak a magas terembérek miatt, a látogatók a magas helyárakat róják fel, de ez nem változtat azon a tényen, hogy Bartók és Kodály nemzedéke a Pesti Vigadó lehetőségeit, nagypolgári belvárosi közönségét veszi elsőként számba, amikor nagyszabású műveket komponál.

Az 1900-as évek elejének forrongó, Habsburg-ellenes hangulatában, az ismét előkerülő magyar viseletek korában, az ifjú Bartók Béla ebbe az épületbe, mintegy hiányzó alakként komponálja meg első nagyszabású művét, Kossuthról szóló szimfóniáját, mely Liszt programszimfóniái nyomán a magyar hőst Kossuth alakjában, az ő tragikus sorsában vélte megragadhatónak. Az 1904. január 13-án bemutatott nagyzenekari művet a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara adta elő, Kerner István vezényletével. Az elragadtatott sajtókritikák közül a János Vitéz szerzője, Kacsóh Pongrác fogalmazta meg legvilágosabban, hol is Bartók Béla és *Kossuth szimfóniája* helye a magyar kultúrtörténetben. „*A Kossuth-szimfónia a magyar zeneművészet történelmének legnagyobb kulturjegye a Bánk bán előadása óta.*” – írta a Zenevilágban.¹³

⁹ Legány Dezső: Liszt Ferenc Magyarországon. Budapest, 1976, 177. l.

¹⁰ Legány Dezső, i.m. 181-182. l.

¹¹ A Szmazsenka Nándorra vonatkozó adatokért külön köszönettel tartozom Dr. Bacsó Nándornak, a Puskás Tivadar ötletét kidolgozó és megvalósító feltaláló dédunokájának.

¹² Lásd: Id. Ábrányi Kornél: „Állandó zeneművészeti csarnok”. In: A magyar zene a 19-ik században. Budapest, 1900, 528-533. l.

¹³ Zenevilág, 1904. l. 19. Idézi Demény János, Zenetudományi Tanulmányok II, 412. l.

1923-ban ismét évfordulóra készül Budapest. A Főváros vezetői az ország három legjelentősebb zeneszerzőjét kérik fel a Főváros egyesítésének 50. évfordulójára előadható ünnepi zenemű komponálására. Ezúttal Dohnányi Ernő, Kodály Zoltán és Bartók Béla a megszólított, akik számára – Liszt 1873-as egykori zenetörténeti szerepének árnyékában – óriási kihívást jelent a feladat. Sokak számára meglepetés lehetett ez a felkérés. Hiszen mindhárman ott voltak a Tanácsköztársaság zenei direktóriumában, mindhárman félreállított, megbélyegzett művészek lehettek volna. De a művészetirányítás fő helyein olyan kiváló hivatalnokok ültek, akik felmérték, hogy a súlyosan legyöngült, erkölcsileg megalázott, Trianon utáni Magyarországon nem lehet helye a pártpolitikai megfontolásoknak. A Vigadóban bemutatott, 1923. november 19-én megrendezett filharmóniai társasági koncerten, a kormányzó jelenlétében és Dohnányi vezényletével, saját alkalmi *Ünnepi nyitánya* mellett két remekmű, Bartók *Táncszvitje* és Kodály *Psalmus hungaricus*a tette örökre emlékezetessé a Vigadó e jeles napját.¹⁴

A II. világháború utáni romjaiból csak 1980-ra rekonstruált, 2004-ig üzemelő művészeti ház - 2014-es újbóli feltámadása előtt - egy negyedszázadra ismét kedvelt bérleti hangversenyek, kiállítások, operett gálák, kortárszenei fesztiválok kedvelt helyszíne lett. 1997. október 22-én, Liszt születésnapján és október 23. előestéjén Balassa Sándor zeneszerző akadémikus szerzői estjét hallhattuk. A Pesti Vigadó rangos zenei múltja, a zenei nemzeti panteon továbbépítésének gondolatával – egyfajta az épülethez illeszkedő organikus zeneszerzői program mentén – kerültek ez alkalommal egymás mellé a Balassa-oeuvre nagyszabású művei, a *301-es parcella*, a *Négy arckép* (Kőrösi Csoma Sándor, Sinka István, Szervánszky Endre, Szabó Dezső), a *Csaba királyfi* és *A Nap fiai* című nagyzenekari művek.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

¹⁴ Bónis Ferenc: A Budapesti Filharmóniai Társaság százötven esztendeje, 1853-2003. Budapest, Balassa Kiadó, 2005, 87. l.